

Atf: Tuzcu, Ö., & Şahin, H. (2022). Kompo Teorileri Bağlamında Covid-19 Aşı Kararsızlığı ve Aşı Karşıtlığı. *Sosyoloji Dergisi, 43*, 95-123.

Araştırma Makalesi / Research Article

KOMPLO TEORİLERİ BAĞLAMINDA COVID-19 AŞI KARARSIZLIĞI VE AŞI KARŞITLIĞI*

Özlem TUZCU**

Hande ŞAHİN***

Öz

Aşılar 19. Yüzyıldan itibaren halk sağlığı politikası olarak salgınlarla mücadele etme aracı olarak kullanılmaktadır. 2020 yılı itibariyle COVID-19 salgınının ortaya çıkmasıyla da çeşitli aşı üretim ve uygulama çalışmaları başlamıştır. Fakat bilimsel ve siyasi otoritelerin bütün olumlu yönlendirmelerine rağmen aşılaraya yönelik şüphelerin farklı gruplarda kararsızlığa ve karşıtlığa sebep olduğu görülmektedir. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de COVID-19 aşılarına dair olumsuz yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Son yıllarda özellikle internet ve sosyal medya kullanımının artışı, aşı karşıtı fikirlerin yaygınlaşmasına hız kazandırmıştır. Bununla ilişkili olarak COVID-19 pandemisi ile ilgili online ortamlarda oluşan yoğun bilgi akışını tanımlamak üzere infodemi kavramı kullanılmaktadır. İnfodemi sonucu kompo anlatıları da yaygınlık kazanmaktadır. Bu makalede Türkiye özelinde COVID-19 aşı kararsızlığı ve karşıtlığı özellikle kompo teorileri bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışma nitel bir çalışma olup 20 kişiyle derinlemesine görüşme yapılmıştır. Elde edilen veriler MAXQDA yardımıyla, betimsel ve tematik olarak analiz edilmiştir. Katılımcıların yarısı COVID-19 aşılarına yönelik kararsızlık yaşadığını, diğer yarısı ise COVID-19 aşılarına karşıt olduğunu belirtmiştir. Görüşmeler sonucu kompo teorilerine olan inancın, kişilerin risk algısını arttırabileceği, risk algısının ise güvensizliklere ve aşı olmamaya sebep olabileceği gözlemlenmiştir. Bunun da ötesinde, kanaat önderleri ve sosyal medya aracılığı kompo teorilerinin bütünsel bir anlatı haline gelerek alternatif bir sosyal gerçeklik inşası yarattığı vurgulanmış ve bunun bireylere sağladığı imkanlar tartışılmıştır.

---

*Bu çalışma İzmir Demokrasi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde yapılan “COVID-19 Aşı Kararsızlığı ve Karşıtlığı Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

**Ar.Gör., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ozlemtuzcu12@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3140-7853

***Doç.Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, handecelik82@yahoo.com; ORCID: 0000- 0001-7407-7068

Makale Gönderim Tarihi: 22/03/2022, Makale Kabul Tarihi: 29/04/2022

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Salgın, Aşı, Aşı kararsızlığı, Aşı karşıtlığı, Komplo teorileri

COVID-19 Vaccine Hesitancy and Anti-Vaccination in the Context of Conspiracy Theories

Abstract

Vaccines have been used to combat epidemics as a public health policy since the 19th century. Various vaccine production studies have started with the emergence of the COVID-19 pandemic in 2020. However, despite all the positive messages of scientific and political authorities, suspicions about vaccines cause hesitancy and anti-vaccination in different groups. Negative approaches to COVID-19 vaccines have appeared in Turkey as well as in the world. In recent years, the increase in the use of the internet and social media has accelerated the spread of anti-vaccine ideas. In relation to this, the concept of infodemic is used to describe the intense flow of information about the COVID-19 pandemic on online platforms. Conspiracy theories are spreading as a result of the infodemic. In this article, COVID-19 vaccine hesitancy and anti-vaccination in Turkey have been studied, especially in the context of conspiracy theories. It is a qualitative study and in-depth interviews were conducted with 20 people. The obtained data were analyzed descriptively and thematically with the help of MAXQDA. Half of the participants stated that they are COVID-19 vaccine-hesitant, while the other half stated that they are COVID-19 anti-vaccinist. As result, it has been observed that belief in conspiracy theories can increase people's risk perception, and risk perception can cause insecurity and not being vaccinated. Moreover, this study emphasizes that conspiracy theories become a holistic narrative through opinion leaders and social media, creating an alternative social reality construction, and discusses how this creates opportunities for individuals.

Keywords: COVID-19, Pandemic, Vaccine, Vaccine hesitancy, Anti-Vaccination, Conspiracy theories

Giriş

2019 yılında Çin'de ortaya çıkan ve kısa bir süre içinde dünyaya yayılan COVID-19, 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir. 8 Nisan 2022 itibariyle dünya genelinde toplamda 494.587.638 COVID-19 vakası tespit edilmiş, 6.170.283 kişi ise COVID-19 sebebiyle hayatını

kaybetmiştir (DSÖ, 2022). COVID-19'un ortaya çıkışı ile küresel ölçekte toplumsal hayatın birçok yönü sekteye uğramıştır. Başta sağlık olmak üzere, iş hayatından eğitim sistemine, gündelik hayattan kültürel sistemlere kadar krizler yaşanmış; kitleler üzerinde korku, depresyon ve stres gibi psikolojik etkileri olmuştur (Grasso vd., 2021).

Pandemi toplumsal yapıları dönüştürdüğü gibi, toplum da pandeminin gidişatı üzerinde etkili olmuştur. Çünkü sağlık ve hastalık durumları biyolojik faktörlere dayandığı kadar aynı zamanda sosyal gerçekliğin ve toplumun bir ürünüdür. Pandemiye sebep olan şey bir virüs olsa da kentleşme, sanayileşme ve küreselleşme gibi toplumsal süreçler, COVID-19 pandemisinin diğer pandemilere oranla daha hızlı yayılmasına yol açmıştır. Ayrıca bu toplumsal süreçler, virüsün farklı varyantlarının ortaya çıkmasına ve daha fazla insanın hastalıktan etkilenmesine sebep olmuştur.

19. Yüzyılda Edward Jenner'in ilk aşığı çiçek hastalığına karşı geliştirmesi, salgınların aşığı ile çözüleceğine olan inancı yükseltmiştir. Zamanla çiçek hastalığı ve çocuk felci gibi bulaşıcı hastalıklar, aşıklar ile kontrol altına alınmıştır (Aker, 2018: 178). Bilim insanları koruyucu bir sağlık hizmeti olarak aşıkların maliyet-etkililiği yüksek bir halk sağlığı hizmeti olduğunu vurgulamaktadır (İkışık, 2018: 210). COVID-19'un da pandemi olarak ilan edilmesinin ardından, hastalıkla mücadele etmek için 2020 yılı itibariyle çeşitli aşığı üretim çalışmaları yapılmaktadır. Bu çalışmaların bir sonucu olarak 4 Nisan 2022 tarihi itibariyle dünya genelinde 11.250.782.214 doz aşığı uygulanmıştır (DSÖ, 2022). Aşıklar modern dünyada salgınla mücadelede en etkili "silah" olarak kullanılmaktadır. Fakat ilk aşığı bulunduğundan itibaren ortaya çıkan aşığı karşıtlığı, aşıklarla bağışıklanma önünde bir engel olarak kabul edilmektedir (Dubé vd., 2014: 99). Hatta DSÖ, 2019 yılında aşığı kararsızlığını global sağlığı tehdit eden 10 durumdan biri olarak saymıştır (DSÖ, 2019). Bilim insanları da zaman içinde aşıkların sağladığı faydaların unutulduğunu, çünkü hastalıkların aşığı ile artık görünmez hale geldiğini söylemektedir (Arıcan, 2018: 195). Aşıklar paradoksal olarak kendi başarılarının kurbanı olmuştur (Smith, 2017).

COVID-19 pandemisinin ortaya çıkması hem dünyada hem de Türkiye'de aşığı tartışmasını yeniden canlandırmıştır. Toplumun farklı kesimlerinden bireyler aşığı kararsızlığı ve karşıtlığı yaşamakta ve heterojen bir alt grup oluşturmaktadır. Aşığı reddine bağılı olarak kararsızlık ve karşıtlık, özellikle toplumsal bağlama göre şekillenmektedir (DSÖ, 2014). İçinde bulunulan konjontüre göre sebepleri ekonomik, politik, dini, felsefi veya sosyal olarak değişiklik gösterebilir. Aşıklarına yönelik şüphe ya da karşıtlık, spesifik bir aşığı türüne yönelik olabildiği gibi tüm aşıklarına yönelik de olabilir. Konunun karmaşık faktörlere

dayanması ve çok boyutlu olmasından ötürü özellikle sosyoloji gibi sosyal bilimlerin farklı disiplinleri açısından tartışılması önemli görünmektedir.

Komple teorilerine inanç, literatürde aşî kararsızlığı ve aşî karşıtlığına sebep olan önemli etmenlerden biri olarak kabul edilmektedir. Birçok çalışma (Swami vd., 2014; Arıcan, 2018), komple teorilerini akıldışı, bilim dışı ve irrasyonel inançlar olarak ele almaktadır. Buhari, “negatif-genellemeci” olarak tanımladığı bu yaklaşımların, komple teorilerine inanları olumsuz genelleme kategorilerine hapsettiğini ve bu durumun konunun muhtelif boyutlarıyla ele alınmasında bir engel olduğunu ifade etmektedir (Buhari, 2021). Bu makalede yöntemsel olarak, komple teorileri doğruluk-yanlışlık bakımından tartışılmamakla birlikte, bu teorilerin COVID-19 aşî yaklaşımı üzerinde ne tür bir etkiye sahip olduğu sosyolojik olarak değerlendirilmiştir. Çalışma, İzmir Demokrasi Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu’nun 06.08.2021 tarihli ve 2021/08-04 sayılı etik kurul onayı ile yapılmıştır. 20 kişiyle derinlemesine görüşme yapılan çalışmada, katılımcıların COVID-19 aşîlarına olan yaklaşımları ile komple teorileri arasındaki ilişki incelenmiştir. COVID-19 aşîlarıyla ilgili komple teorilerini olumsuz ve indirgemeci bir yaklaşımla ele almanın, bireylerin sosyal gerçekliklerini açığa çıkarmada bir engel olduğu düşünülmektedir. Bunu aşmak için komple teorilerinin aşî kararını nasıl etkilediği gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca katılımcıların risk algıları, sosyal medya ve sosyal medyadaki kanaat önderlerinin aşî kararsız ve karşıtı olmaları üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu sorgulanmıştır. Bu alandaki literatür incelendikten sonra, örneklemini yirmi kişinin oluşturduğu nitel bir çalışma yapılandırılmıştır. Saha çalışması ve literatür birlikte sorgulanarak çalışma tamamlanmıştır. Çalışmanın teorik çerçevesi ise risk, güven ve komple teorileri üzerine inşa edilmiştir. Sosyal medya, kanaat önderleri gibi konu ile doğrudan ilişkili olabilecek etmenler de analize dahil edilmiştir. Analiz sonucu komple teorilerinin kişilerin risk algısını negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmış ve bu yüzden bu olgular arasında çalışmada bağ kurulmuştur.

Çok çeşitli konularda komple teorileri vardır. Bunlar genelde büyük güçlerin tehlikeli ve gizli planları üzerinden ortaya atılır. Bu teoriler illa bilimsel bir kanıtı ihtiyaç duymayacağı gibi çeşitli uzmanlar tarafından bilimsel ya da mantıksal bir zemine oturtulmaya da çalışılabilirler. Bu kişiler komple teorilerinin bir anlatıcısı konumundadır ve kanaat önderi haline gelebilirler. Hâkim paradigmanın doğru bilgi olarak kabul ettiği şeylerin aksine kanaat önderleri, alternatif bir gerçeklik inşasını dolaşıma sokmaktadır. Komple teorileri de bir bilgi formudur ve kültürel ürünlerden beslenir. Öyle ya da böyle her türlü bilgi biçimi, sosyal gerçekliğin içinde etkileşim biçimlerinde ortaya çıkar. Neyin hakikat olarak kabul edileceği, hâkim paradigmanın (meşru otoritelerin) diğerleriyle uzlaşması ya da çatışması sonucu kabul edilir. Oysa komple teorileri gibi bilgi biçimleri

normatif alanın dışına çıkararak dünyayla ilgili bir anlatı, bir yorum ve bir var olma biçimi ortaya koymaktadır. İster bilimsel bilgi, ister edebi bilgi, ister dini bilgi, ister komple teorilerinin sunduğu bilgi olsun hepsi toplumun içinde ortaya çıkar. Yanlışlığı veya doğruluğu üzerine etin tartışmalar olsa da bilginin çeşitli formları vardır.

1. Geçmişten Bugüne Aşı Karşıtlığı

Türk Dil Kurumu, aşıyı “Birtakım hastalıklara karşı bağışıklık sağlamak için vcoda verilen, o hastalığın mikrobuyla hazırlanmış eriyik” olarak tanımlamıştır (TDK, 2022). Günümüzde bu anlamıyla kullanılan ilk aşı, iek hastalığına karşı Edward Jenner tarafından 1796 yılında geliştirilmiştir. Ardından başta İngiltere olmak üzere, diğer Avrupa lkelerinde ve Amerika’da 19. yüzyıl itibariyle zorunlu aşı uygulaması başlatılmıştır. Bu tarihten itibaren aşılar, bulaşıcı hastalıklara karşı koruyucu bir halk sağlığı hizmeti olarak kullanılmaya başlamıştır.

Özellikle zorunlu aşı uygulamaları, aşı karşıtlığını ortaya çıkarılmıştır. 1870 ve 1880’li yıllarda aşı karşıtı hareket, organize olmuş bir Şekilde çeşitli dergiler ve dernekler etrafında yükselmeye başlamış ve hızla Amerika ve Avrupa’ya yayılmıştır (Wolfe ve Sharp, 2002: 431). 20.yüzyıldan itibaren zorunlu aşı uygulamasının kaldırılmasıyla, vicdani ret hükümleri getirilmiş ve aşı karşıtlığı belirgin bir azalma göstermiştir. 1930’lardan itibaren difteri tetanos ve tifo gibi hastalıklara karşı da aşılar geliştirilerek salgınlar nlenmeye çalışılmıştır. 1950-1960 arası dönem aşının altın ağı yaşadığı dönemdir ve aşı karşıtlığı belirgin bir azalma göstermiştir (Dub, vd., 2014:104). 1990’lı yıllarda ise aşıların nörolojik sorunlara ve otizme sebep olduğu iddiaları aşı karşıtlığının yeniden canlanmasına sebep olmuştur (Azap, 2018; Karakaya, 2018). Fakat günümüzde aşılara yönelik iddialar bunlarla sınırlı kalmamış, farklılaşmış ve çeşitlenmiştir. Özellikle COVID-19 salgınıyla aşı tartışmaları ebeveynlerin yanı sıra genç, yaşlı, ocuk sahibi, çocuksuz herkesi ilgilendiren bir konu haline gelmiştir. Günümüz toplumlarının kentleşmiş, küreselleşmiş, sekülerleşmiş olduğu göz önüne alınırsa konunun değişen dünyaya uygun yeni bir terminoloji ve yeni yaklaşımlar ile ele alınması önemli görünmektedir.

Aşı karşıtlığı kavramının günümüzdeki aşı yaklaşımlarını anlamada yetersiz kaldığı ve literatürde özellikle aşı kararsızlığının daha kapsayıcı bir kavram olarak kullanıldığı görülmektedir. Aşıya karşı olumsuz yaklaşımlar ılımlı bir kararsızlık ya da toplumsal bir harekete dönüşme potansiyeli olan radikal bir karşıtlık olarak ortaya çıkabilir. Bu sebeple kararsızlık ve karşıtlığın aynı anlama gelmediğini belirtmek oldukça önemli görünmektedir. Son yıllarda aşı karşıtlığı ifadesinin etiketleyici ve kutuplaştırıcı etkisine dikkat çekilmiş, DSÖ de dahil

olmak üzere aşı kararsızlığı kavramı daha yaygın kullanılmaya başlanmıştır. Hatta sosyal bilimler alanında aşı karşıtlığı kelimesinin damgalayıcı ve ötekileştiren pejoratif bir anlamı olduğunu ifade eden araştırmacılar, aşı eleştirisi kavramına dikkat çekmektedir (Ward, 2016; Akt. Dubé vd., 2021:18-78). Aşı eleştirilerinin, daha geniş siyasi, ahlaki, felsefi veya kültürel dünya görüşlerine bağlı olduğu düşünülmektedir. Aşı karşıtlığı ile sadece aşı yaptırmayan insanlar kastedilmemektedir. Aşı yaptırdığı halde aşı karşıtlığı veya kararsızlığı yaşayan insanlar da bulunmaktadır. Bu sebeple çalışma, COVID-19 aşı kararsızlığı ve karşıtlığına ayrı ayrı odaklanmıştır.

2. Risk Toplumu ve Bir Değer Olarak Güvenin Yükselişi

Güven tahmin edilemez ve kontrol edilemez gelecekle bir başa çıkma stratejisidir (Turner, 2006). Çünkü, karmaşık ve belirsizliklerle dolu olan modern toplumda ilişkilerin, durumların, olguların ve süreçlerin hesaplanmasını ve bunlarla kurulacak ilişkiye karar verilmesini sağlamaktadır. Modern birey, kendi güvenliğini tehdit eden faktörleri soruşturan ve akıl yürüttüğü nesnelere -kişiler, olaylar, süreçler, olgular, yapılar- üzerinde bir risk-fayda hesaplaması yapan bireydir.

Özellikle modern toplumla birlikte birey, riskleri ve olasılıkları hesaplayan rasyonel bir özne haline gelmiş ve bu süreçte güvenlik bir değer olarak yükselişe geçmiştir. Güven geleneksel toplumlarda da var olan bir olgu olmasına karşın asıl önemini moderniteyle birlikte kazanmıştır. Luhmann (2017), güvenliği karmaşıklaşan, belirsizleşen ve risklerin çoğaldığı modern toplumun gelişmesiyle açıklarken geleneksel toplumlarda ise itimat, duygusunun hâkim olduğunu vurgular. Giddens ise *Modernliğin Sonuçları* (1994), kitabında, Luhmann'ın belirsizlik, karmaşıklık ve risk temalarını geç modern dönem dediği günümüz toplumlarının bir özelliği olarak açıklamaktadır. Ona göre modern toplumda insanlar iletişim teknolojileriyle, ulaşım ve hava trafiği sistemleriyle, bilgisayar networkleri ile ve finansal pazarla çevrilidir ve onların gündelik hayata nüfuz ettiğini, orada olduklarını bile fark etmez hale gelir. İş bölümü, uzmanlaşma ve modernleşme süreçleri karmaşık, her şeyin belirsiz ve hızlı bir akışta olduğu toplumun ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Belirsizlik ve karmaşık toplumsal hayat, risklerin artışına sebep olmuş ve risklere karşı güvenliğin sürekli olarak korunmasını gerekli kılmıştır. Geleneksel toplumlarda tehlikelerin tanrının gazabının bir sonucu, bir ceza ya da doğal olayların bir sonucu olarak ortaya çıktığı kabul edilirdi. Giddens geleneksel toplumdaki tehlike olgusunu *fortuna* olarak açıklar ve bunların kaderin bir sonucu olarak kabul edildiğini ifade eder. Burada sorgusuz sualsiz bir teslimiyet ve itimat olduğunu vurgular. Oysa modernite ile doğal veya tanrıdan gelen tehlikeler, kader/alın yazısı olarak değil;

varoluşa y6nelik bir tehlike bir risk olarak kabul edilir. Riske karşı g6venlik bir ihtiya7 olarak ortaya 7ıkar. Giddens, Luhmann'ın itimat ve g6ven arasında 7ızdığı ayrımdan faydalanır. İtimat koşulsuz ve ihtiya7 duymadan kadere bir teslimiyet anlamına gelirken, modern toplumda g6ven, riskler ve tehlikeler karşısında bir ihtiya7 olarak bir anlamda modern bir değer olarak ortaya 7ıkar. Luhmann ve Giddens'in vurguladığı 6zere geleneksel toplumlardaki kader ve itimatın yerini, modern toplumlarda risk ve g6venlik almıştır. Giddens, Luhmann'dan farklı olarak, bireyin her zaman risklerin farkında olmadığını dolayısıyla hesaplama yapamayacağı durumların da olduğunun altını 7izer. Sonu7 olarak ona g6re birey, hesaplanmış riskler karşısında g6venmeyi veya g6venmemeyi se7ebilen bir 6znedir (Giddens, 1994: 38).

Tarihsel olarak İspanyolca'dan İngilizce'ye 17.y6zyılda ge7tiği d6ř6n6len risk kavramı, Batılı kaşıflerin yeni kıtaya doğru yaptığı tehlikeli yolculuk anlamında kullanılmaktaydı (Giddens, 1994: 34; Denney, 2005: 9). Modernitenin doğuşuyla birlikte ise deniz yolculuğu anlamından farklılaşarak daha fazla tehlikeyi nesnesi haline getirdiği g6r6lm6řt6r. Giddens, g6n6m6zde artık belirsizlik i7eren t6m durumlar i7in risk kavramının kullanıldığını ifade eder (Giddens, 2000: 35-36). Alman sosyolog Ulrich Beck ise benzer bi7imde risklerin kapsamına giren Şeylerin bir sınırı olmadığını ve riskin her yerdeliğini vurgulayarak *risk toplumu* kavramsallaştırmasını yapmıştır. Ona g6re modern toplumda riskler t6m insanlığı ilgilendiren, sınır tanımaz bir hale gelmiştir (Beck, 2011). Macar asıllı sosyolog Frank Furedi ise (2017), risk ile korku arasında bir ilişki kurarak *korku k6lt6r6* kavramsallaştırmasını yapmıştır. Onun kuramına g6re, modern insan en g6ndelik ilişkilerden, beslenme ve barınma ihtiya7larına kadar 7ok 7eşitli riskler ile kuşatılmış bir korku k6lt6r6 i7inde yaşamaktadır. G6n6m6z insanı içe giderken, trafiğe 7ıkarken, musluk suyu i7erken, cep telefonu kullanırken, yemek yerken aşı yaptırırken hatta insanlarla el sıkışırken bile risk hesabı yapar hale gelmiştir. Sınırsız risklerin olduğu bir toplumda risk altındayız s6ylemleri artmış ve bu riskleri hesaplayan yeni uzmanlık sınıfları doğmuştur. Risk y6netimi ve g6venlik, 7ağımızın y6kselen değeri haline gelmiştir. İnsanın ontolojik konumlanışı artık "risk altında olma" niteliği kazanmıştır. Furedi bunun sonucunda korku ve paniğin s6rekli bir hale geldiği ve hatta sıradanlaştığını ifade eder (Furedi, 2017: 180).

Elbette ki risklerle dolu bir toplumda "risk altında yaşama" algısının y6ksek olması, bir sağlık krizi olarak pandemi d6neminde de kendini g6stermektedir. İnsanlarla bir araya gelmek, dışarı 7ıkmak, yemek yemek, yeni insanlarla tanışmak, sevdiğimiz birine sarılmak, içe ve okula gitmek, eğitim almak, hastaneye gitmek, markete gitmek, ila7 i7mek hatta oksijen solumak bile riskli bir hale gelmiştir. COVID-19, hali hazırda risklerle dolu bir toplumda yeni ve

belirsiz bir sağlık riski yaratmaktadır. Üstelik paradoksal olarak hastalığın risklerini minimize eden ve güvenliği sağlayacak olan aşılarda bile riskli görülmektedir. Bireylerin pandemiye ve aşılara yönelik risk algısı onların aşı kararı üzerinde oldukça etkilidir. Bu çalışmada bireylerin güvensizlik ve risk algılarının onları komplo teorilerine inanmaya ittiği ve bunun aşı kararı üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

3. Bir Anlatı Olarak Komplo Teorileri

Türk Dil Kurumu, komplo teorilerini “bir kimse, kuruluş veya ülkeye karşı gizlice, zarar verici tuzak kurulduğu varsayımına dayanan düşüncelerin tümü” (TDK, 2022) olarak tanımlamıştır. Komplo kelimesi Latince *conspiriare* kelimesinden gelmektedir. Köken olarak “birlikte nefes almak” anlamına gelen kavram, kötücül bir düşmana karşı kolektif bir pratiğe işaret eder. Komplo teorilerinin nasıl tanımlanacağı ve nasıl ele alınacağına dair farklı yaklaşımlar vardır. Zararlı sonuçlar doğurabilecek mantıksız önermeler olarak ele alındığı gibi sosyal gerçekliği anlamak için kullanılacak araçlar olarak da kabul edilebilir (Nefes, 2021: 16-17). Benzer bir yaklaşım, komplo teorilerinin gündelik hayatta öznelerin toplumsal ve siyasal şekilde konumlanmasını sağladığını ve bu teorilerin yaygınlaşmasının toplumsal etkiler yarattığını ortaya koymanın önemini vurgulamıştır (Sağlam, 2021: 111-112).

Byford'a göre bir komplo teorisi, güçlü olduğu düşünülen bir grup insanın gizli bir şekilde örgütlenerek tarihi bir olayı planladıklarını anlatan bir açıklama tarzıdır (Byford, 2011: 2; Akt. Karaosmanoğlu, 2019: 68). Bu tanıma göre bir komplo teorisinin toplumda meydana gelen olayların müsebbibini ve amacını açıklama girişimi olabileceği söylenebilir. Barkun'a göre bu açıklama tarzı, hiçbir şeyin tesadüf olmaması, meydana gelen olayların görüldüğü gibi olmaması ve birbiriyle gizlice bağlantılı olması gibi ortak söylemsel özellikler taşımaktadır (Barkun, 2003: 3-4). Bu çalışmada komplo teorileri resmî kaynakların anlatılarından şüphe duyan, COVID-19 pandemisinin ve aşılarda insanlığa karşı bir komplo girişimi olduğunu varsayan bir açıklama tarzı olarak kabul edilmiştir.

Hazırlanan bu çalışmada, komplo teorileri bir bilgi formu olarak ele alınmaya çalışılmıştır ve kendine özgü bir anlatı tarzı olduğu vurgulanmıştır. Bilgi, bilimi, teknolojiyi, ideolojileri, felsefeyi, etiği, epistemolojik ve ontolojik varsayımları kapsayan ve içinde bulunulan toplumdan bağımsız düşünülmemeyen kültürel ürünler serisidir (Arslan, 2015: 16). Bilgi, bir olgunun incelenmesi, yorumlanması ve etkileşim aracılığıyla diğerleriyle paylaşılması sonucu inşa edilen bir dil ürünüdür. Karl Mannheim'a göre bilginin biçimini, içeriğini ve geçerliliğini toplum belirler (Mannheim, 1936; Akt. Arslan, 2015: 22-23). Turner (2006) ise bilginin toplumdaki farklı dilsel uzlaşımlardan doğduğunu ve dünya

hakkında bir anlatı sunduğunu belirtir. Öyleyse bilgi, farklı sosyal grupların üzerinde dilsel bir fikir birliğine vararak, kolektif olarak inşa ettiği bir anlatının sonucu ortaya çıkar.

Günümüzde pandemiye ve aşılara dair tartışmalı bir ortamın olmasının sebebi, farklı sosyal grupların farklı şekillerde dilsel uzlaşı sağlayarak, birbirinin kontrası bilgi söylemleri inşa etmeleri olabilir. Berger ve Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası* kitabında iki toplum/topluluk arasındaki farklılığın aslında iki gerçeklik temelinde anlaşılabilieceğine vurgu yapar (Berger ve Luckmann 2008: 4). Bu durumda tartışmanın bir tarafını oluşturan aşı kararsızları ve karşıtlarının kabul ettiği gerçek, tartışmanın diğer tarafını oluşturan Ortodoks bilim anlayışına sahip olanların gerçeği ile aynı değildir. Öyleyse farklı grupların belirli 'gerçeklik' ve 'bilgi' kümeleri toplumsal kontekstle ilintilidir (Berger ve Luckmann 2008: 5).

Bilim, teknoloji, din, sosyoloji, felsefe gibi pek çok bilgi söylemi, COVID-19 pandemisine ve aşılara dair kendi anlatısını oluşturmaktadır. Bu anlatılar birbirinden tamamen bağımsız değildir, hepsi toplumsal kontekstte birbiriyle ilişki içinde oluşur. Bu ilişki, bilgi söylemlerinin konsensüs sağlaması ya da çatışması şeklinde gelişebilir. Kendine özgü bir bilgi söylemi olan kompo teorileri, çoğu zaman ana akım söylemlerle çatışma içinde olsa da bazen kendisi de ana akım haline gelebilir. Dolayısıyla sosyal kontekstle ilişkili olarak hangi söylemin doğru olarak kabul edildiği, bireylerin dünyayı anlama ve yorumlama tarzlarını da şekillendirmektedir. Bu çalışmada aşı kararının böyle bir zeminde verildiği kabul edilmiştir.

4. Yöntem

Çalışma nitel bir çalışma olup, konunun mahiyeti gereği derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Böylece katılımcıların aşı kararsızlığı ve karşıtlığına sebep olan görüşleri, inançları ve eğilimleri sorgulanabilmiştir. Öncelikli olarak literatür taraması yapılmış, alanda yapılan diğer saha çalışmalarına ulaşılmış, son olarak da derinlemesine görüşmelere dayalı bir saha çalışması tasarlanmıştır. Çalışmanın sonunda bulgular ve literatür arasında bir bağ kurulmuştur.

Özellikle COVID-19 aşılarına yönelik kompo teorilerinin etkisi analiz edilmeye çalışılmıştır. Kompo teorilerine olan inancın, bireylerin aşı kararı almalarında nasıl bir etki bıraktığını anlamak üzere amaçlı bir örnekleme yapılmıştır. Bu sebeple örnekleme grubu kararsız ve karşıtlardan oluşturulmuştur. Konunun mahremiyeti ve katılımcıların etiketlenmekten çekinmeleri sebebiyle katılımcılara kartopu örnekleme yolu ile ulaşılmış, bir güven bağı oluşturulmuştur. Bu sayede 10 aşı kararsız 10 aşı karşıtı olmak üzere toplamda 20 kişiyle

derinlemesine görüşme yapılmıştır. Çalışma, İzmir Demokrasi Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 06.08.2021 tarihli ve 2021/08-04 sayılı etik kurul onayı ile yapılmıştır. Veriler 2021 yılının Eylül ve Ekim aylarında toplanmıştır. Görüşmeler ortalama 40 dakika sürmüştür. Katılımcılar Türkiye'nin farklı şehirlerinde ikamet ettiği için görüşmeler online ve yüz yüze olacak şekilde gerçekleştirilmiştir. Veri toplamak üzere 35 soruyu içeren yarı-yapılandırılmış soru formu kullanılmıştır. Sorular demografik soru grubu, fikir-inanç soru grubu ve deneyimlerine ilişkin soru grubu olmak üzere 3 ana başlık altında toplanmıştır. Demografik soru grubunda aşı kararsızlığı yaşayan ve aşı karşıtı olanların cinsiyet, yaş ve eğitim durumu gibi özellikleri sorulmuştur. Böylece demografik özelliklerin aşı kararsızlığı ve karşıtlığında bağımlı bir değişken olup olmadığı sorgulanmıştır. Fikir-inanç soru grubunda aşılara yönelik risk algıları, komplo teorilerine inanma durumları ve kurumlara güvenme durumları sorulmuş; deneyimi içeren soru grubunda ise COVID-19 sürecini nasıl deneyimledikleri ile ilgili sorular yöneltilmiştir.

Elde edilen veriler, bilgisayar destekli nitel veri analiz programlarından olan MAXQDA ile analiz edilmiştir. Sosyal bilimlerde son yıllarda kullanımı yaygınlaşan nitel veri analiz programları verilerin kodlanmasını, sistematik hale getirilmesini ve kodların ilişkilendirilerek temalaştırılmasını kolaylaştırmaktadır. Böylece veriler, betimsel analiz ve tematik analiz yolu ile incelenmeye çalışılmıştır. Betimsel analiz katılımcıların özgün ifadelerine sadık kalma amacıyla konunun değerlendirilmesini sağlamak üzere kullanılmıştır. Doğrudan yapılan alıntılar aracılığıyla komplo teorilerinin aşı kararsızlığı ve karşıtlığı üzerindeki etkisi açıklanmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Tematik analiz ise katılımcıların düşünceleri ışığında birbiriyle ilişkili kavramları ve temaları ortaya koymak amacıyla kullanılmıştır. Özellikle aşı kararsızlığı ve karşıtlığı üzerinde etkili olan komplo teorileriyle ilişkili olabilecek temalar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tematik analiz böylece sınıflandırılan verilerin yorumlanmasına yardımcı olmuştur. Ana tema olarak komplo teorileri alınmış olmakla birlikte, bununla ilişkili temalar risk algıları, kanaat önderleri ve sosyal medya olarak sunulmuştur.

5. Bulgular

5.1. Demografik Bulgular

Tablo 1: Demografik Bulgular

Katılımcı	Aşı Yaklaşımı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek	Şehir	Çalışma Durumu	Politik Durumu
K1	Karşıt	Erkek	32	Lise	Restoran Müdürü	İzmir	Çalışıyor	Sosyal Demokrat
K2	Karşıt	Kadın	25	Yüksek Lisans	Akademisyen	İzmir	Çalışıyor	Apolitik
K3	Kararsız	Erkek	49	Üniversite	Serbest Meslek	İzmir	Çalışıyor	Devletçi
K4	Kararsız	Kadın	33	Yüksek Lisans	Öğretmen	Denizli	Çalışıyor	Hümanist
K5	Kararsız	Erkek	28	Üniversite	Avukat	Konya	Çalışıyor	Apolitik
K6	Kararsız	Kadın	31	Üniversite	Öğretmen	Bursa	Çalışmıyor	Apolitik
K7	Karşıt	Kadın	27	Yüksek Lisans	Öğrenci	Adana	Çalışmıyor	Hümanist
K8	Kararsız	Kadın	26	Yüksek Lisans	Öğrenci	Sakarya	Çalışmıyor	Apolitik
K9	Karşıt	Kadın	53	Üniversite	Emekli	Adana	Çalışmıyor	Muhafazakâr ve Milliyetçi
K10	Kararsız	Kadın	50	Yüksek Okul	Muhasebe Elemanı	Karaman	Çalışıyor	Apolitik
K11	Karşıt	Erkek	34	Doktora	Akademisyen	Isparta	Çalışıyor	Apolitik
K12	Kararsız	Kadın	23	Üniversite	Öğrenci	Karaman	Çalışmıyor	Apolitik
K13	Karşıt	Kadın	41	Orta Okul	Satış Danışmanı	Karaman	Çalışıyor	Apolitik
K14	Karşıt	Erkek	51	Doktora	Doktor	İstanbul	Çalışıyor	Apolitik
K15	Kararsız	Erkek	67	Üniversite	Emekli	Isparta	Çalışmıyor	Muhafazakâr ve Milliyetçi
K16	Kararsız	Kadın	53	Üniversite	Serbest Meslek	İzmir	Çalışıyor	Sosyal Demokrat
K17	Karşıt	Kadın	26	Yüksek Lisans	İç Mimar	İzmir	Çalışıyor	Apolitik
K18	Karşıt	Kadın	40	Yüksek Lisans	Öğrenci	Sakarya	Çalışmıyor	Apolitik
K19	Karşıt	Kadın	53	Orta Okul	Satış Danışmanı	İzmir	Çalışıyor	Apolitik
K20	Kararsız	Erkek	29	Üniversite	Bilgisayar Mühendisi	Sakarya	Çalışıyor	Apolitik

Çalışmada yirmi kişiyle derinlemesine görüşme yapılmıştır. On üç kadın, yedi erkek katılımcıyla görüşülmüştür. Katılımcıların yedi tanesi 18-30 yaş grubunda, beş tanesi 31-40 yaş grubunda, üç tanesi 41-50 yaş grubunda ve beş tanesi de 50+ yaş grubundadır. Sekiz kişi üniversite, altı kişi yüksek lisans, iki kişi doktora, iki kişi ortaokul, bir kişi yüksek okul ve bir kişi de lise diplomasına sahiptir. Farklı şehirlerde yaşayan katılımcıların on üç tanesi aktif bir işte çalışmakta, iki tanesi geliri olan bir işten emekli, beş tanesi ise şu an çalışmamaktadır. Katılımcıların politik görüşleri sorulduğunda ise on üç kişi apolitik/tarafsız, iki kişi sosyal demokrat, iki kişi hümanist, iki kişi milliyetçi ve muhafazakâr, bir kişi de devletçi cevabını vermiştir. Demografik bulgulara bakıldığında çalışmaya katılan örneklem, kentli, çalışan, eğitilmiş ve apolitik bir grup özelliği göstermektedir.

Hedef örneklemin gündelik hayatta doğal bir toplanma ve karşılaşma alanı olmaması, katılımcılara ulaşmada zorluk yaşanmasına sebep olmuştur. Bu yüzden kartopu tekniğiyle ulaşılabilen örneklem cinsiyet, yaş ve eğitim düzeyi bakımından çeşitlilik gösterememiştir. Sosyo-demografik olarak homojen bir örneklem olması, araştırmanın sınırlılıklarından biridir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, aşı kararsızlığının ve aşı karşıtlığının sosyo-ekonomik düzeyi ve eğitim düzeyi düşük gruplar arasında sıkça karşılaşılan bir olgu olduğu görülmektedir (Üzüm vd., 2019; Kürtüncü vd., 2017; Holeva vd., 2021; Lazarus vd., 2021). Bu çalışmada ise aşı kararsızlığı ve aşı karşıtlığının kentli, gelir düzeyi yüksek ve eğitilmiş gruplar arasında da karşılaşılabilen bir olgu olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Bu yönüyle çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

5.2. Aşı Kararsızlığı ve Karşıtlığını Etkileyebilecek Etmenler

5.2.1. Risk Algısı

Derinlemesine görüşmelerde katılımcıların aşılarla ve sürece ilişkin çeşitli durumlara karşı risk algılarına bakılmış ve bazı ortak ifadeleri daha çok vurguladıkları tespit edilmiştir. Risk algısının çeşitli ve yoğun olmasının aşılarla güvensizliğe yol açtığı ve bu yüzden COVID-19 aşılarını yaptırmadıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların güvensizliklerinin pek çok nesnesi vardır. Örneğin aşılarla yönelik risk algılarından dolayı güvensizlik olabildiği gibi bilime güvensizlik, geleneksel medyaya veya iktidara güvensizlik olarak kendini göstermiştir.

Tablo 2: COVID-19 Aşılarına Yönelik Risk Algıları

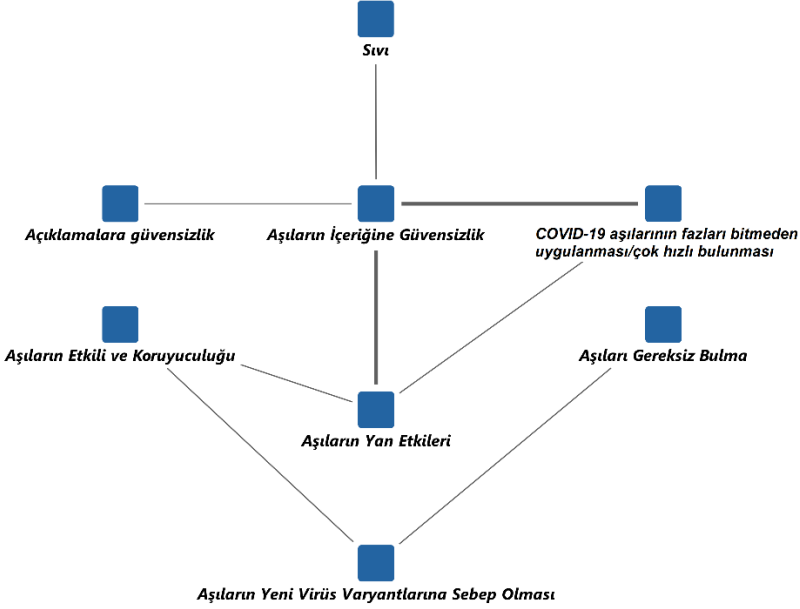
Risk Algıları	Tekrar Edilme Sıklığı
Pandemi ve COVID-19 aşılarıyla ilgili açıklamalara güvensizlik	28
COVID-19 dışındaki diğer aşıları riskli bulma	24
COVID-19 aşılarının yan etkilerinin olduğunu düşünme	22
COVID-19 aşılarının etkili ve koruyucu olmadığını düşünme	18
COVID-19 aşılarının fazları bitmeden uygulanması/çok hızlı bulunması	18
COVID-19 aşılarının içeriğinde zararlı maddeler olması	15
COVID-19 aşılarını gereksiz bulma	7
COVID-19 aşılarının belirsiz bir sıvı olduğunu düşünme	7
COVID-19 aşılarının yeni virüs varyantlarına sebep olduğunu düşünme	6
Uygulanması gereken COVID-19 aşı doz miktarının artması	4

Tablo 2’de katılımcıların kendi ifadelerinden elde edilmiş 10 farklı ifade, risk algısı olarak kabul edilmiştir. Bu ifadelerin tekrar edilme sıklığı katılımcıların üzerinde bıraktığı etkinin yoğunluğunu göstermesi bakımından nitel yorumlamaya dahil edilmiştir. Pandemiyle ve aşılarla ilgili yapılan açıklamalara güvensizlik, en çok bahsedilen durum olmuştur. İkinci olarak COVID-19 aşıları haricindeki diğer aşıları da riskli buldukları görölmüştür. Sonrasında COVID-19 aşılarının ciddi yan etkileri olduğunu düşünme, aşıların etkili ve koruyucu olmadığını düşünme, COVID-19 aşılarının çok hızlı bulunması, aşıların içeriğinde zararlı maddelerin olduğunu düşünme, aşıları gereksiz bulma, vücutlarına “belirsiz bir sıvı” almak istememeleri, COVID-19 aşılarının yeni virüs varyantlara sebep olduğunu düşünme ve uygulanması gereken doz miktarlarının artması gibi durumlar risk algılarını oluşturmaktadır.

“İlk başlarda olmayı düşünüyordum. Daha sonra Twitter’ı takip etmeye başladıkça -benim sıram daha gelmemişken- aşının içeriği, aşıların yan etkilerinin araştırılmadan insanlara vurulduğu, çok hızlı süre içinde aşıların bulunduğu, aşıların gerçekten içinde grafen oksit, farklı maddeler, DNA’mızı değiştirecek şeyler olduğu, gen terapisi uygulandığını okumaya başladıkça şüphelendim ve olmamaya karar verdim.” (K19, Kadın, COVID-19 aşı karşıtı)

MAXQDA programının sunduğu bir analiz biçimi olan kod birlikte oluşum modeli kullanılarak, katılımcıların ifade ettikleri risk durumlarının nasıl ilişkilendirildiği analiz edilmiştir. Katılımcılar risk algılarını ifade ederken Şekil 1’de gösterilen risk algılarını bir arada kullanmışlardır. Kelime grupları arasındaki

çizgiler, hangi kelimelerin birlikte kullanıldığını ifade etmektedir. Çizgi kalınlığı ise birlikte kullanımın daha yoğun olduğu yerleri göstermektedir.

Şekil 1: Risk algılarının birlikte kullanımı

Şekil 1'e göre;

- Aşılarla ilgili açıklamalara güvenmeyen katılımcılar, aşıların içinde zararlı maddeler olduğunu düşünmektedir.
- Aşıların içinde zararlı maddeler olması yan etkilerini riskli bulmalarına sebep olmaktadır. Ayrıca bazı katılımcılar bu yüzden aşı demekten imtina etmiş, “belirsiz bir sıvı” olduğunu vurgulamıştır.
- Aşıların fazları bitmeden uygulandığını ve çok hızlı bulunduğunu düşünen katılımcılar, aynı zamanda yan etkilerden tedirginlik duyduğunu ve içeriğine güvensizlik yaşadığını belirtmiştir.
- Bazı katılımcılar ise aşuları gereksiz bulduğunu, çünkü aşıların yeni varyantlara sebep olduğunu ve bu yüzden de etkili ve koruyucu olmayacağını düşünmektedir.

Çalışmada COVID-19 aşı kararsızlığının ve karşıtlığının aynı zamanda diğer aşılarla olan güven ile ilişkili olup olmadığına bakmak, farklı bağlamlardaki oluşumunu anlamada yardımcı olacaktır.

“Bütün aşıların zararlı olduğunu düşünüyorum. Çünkü araştırmalarım bunu gösteriyor. Faydalı olmadığına inanıyorum.” (K14, Erkek, COVID-19 aşı karşıtı)

“Benimkisi tam bir aşı karşıtlığı değil. Mevcut COVID-19 aşılarına karşı kararsızlık yaşıyorum diyebilirim. Doğal olmadığını düşündüğüm bir virüs. Ben kendim doğal bağışıklığımı kendi kendime vitaminlerle sağlıklı beslenme ile sağlarken neden ne olduğunu bilmediğim ölü virüsü ya da onu taklit eden virüsü aşılarını vücuduma alayım ki. Durduk yere kendime neden bu kötülüğü yapayım? Uzun vadede sonuçlarını bilmiyoruz.” (K16, Kadın, COVID-19 aşı kararsızı)

Tablo 3'te çalışmaya katılan COVID-19 aşı kararsızlığı yaşayanların ve aşı karşıtı olanların diğer aşılarla olan yaklaşımlarında farklılık olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. MAXQDA programının sunduğu kod matris tarayıcısı kullanılarak, kararsızlar ve karşıtların diğer aşılarla yönelik tutumu analiz edilmiştir. Kutucuğun kırmızı ve büyük olması ilişkinin güçlü olduğunu ifade etmektedir. Buna göre, COVID-19 aşı kararsızlığı yaşayanların diğer aşıları kabul etme oranı daha fazlayken, COVID-19 aşı karşıtı olanların diğer aşılarla da karşıt olduğu görülmüştür. Ayrıca çocukluk çağı aşılarına karşıt olma durumunun, kadın katılımcılarda daha sık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kadınların erkeklere oranla çocuk bakımında daha çok sorumluluk almalarının, daha fazla risk algısına ve endişeye sebep olabileceği düşünülmektedir.

Tablo 3: Kararsız ve karşıtların diğer aşılarla olan yaklaşımları

DIĞER AŞILARA YÖNELİK TUTUM	COVID-19 AŞI KARARSIZLIĞI	COVID-19 AŞI KARŞITLIĞI
🚫 Bütün aşılarla karşıt		■
👍 Diğer aşılarla kabul	■	
👍 Grip aşılarına karşıt, çocukluk aşılarına kabul	■	■

Son olarak katılımcıların risk algılarının yüksek olması ana akım medyaya, bilime ve politik otoritelere güvensizlikle ilişkili bulunmuştur. Katılımcılar bu yapıların meşruiyetini sorgulamakta, açıklamalara güvensizlik yaşamakta ve bu yapıların kendilerini temsil etmediklerini düşünmektedir.

“Şu an için yapılan hiçbir açıklamaya güvenmiyorum. Bilim insanları olsun, politikacılar olsun, medya olsun inkâr etmeleri

çelişkili bilgiler vermelerine güvenmiyorum.” (K3, Erkek, COVID-19 aşısı kararsızı)

“Güvenmiyorum hiçbir medya kuruluşuna. Hiçbirine kesinlikle saygım da yok. O yüzden nötr dedim ya politik görüşeme de. Politik partilere de öyle.” (K14, Erkek, COVID-19 aşısı karşıtı)

“İktidarlar korkut-sindir-yönet politikası uyguluyor. Sadece COVID değil her hareketimizde bu yönetiliyor. Artık insanlarla göz göze gelmek bile tehlikeli görülüyor.” (K1, Erkek, COVID-19 aşısı karşıtı)

5.2.2. Komplo Teorileri

Katılımcıların aşılarla dair risk algılarının çeşitli ve girift olması yapılan açıklamalara ve otoritelere güvensizlikle ve bu durumun komplo teorilerine olan inançla ilişkili olduğu düşünülmüştür. Çalışmaya katılan tüm katılımcıların -hem kararsızların hem de karşıtların- en az bir tane komplo teorisine inandıkları görülmüştür. Kararsızlar ve karşıtlar arasında komplo teorilerine inanma bakımından anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 4: Komplo Teorilerine İnanç

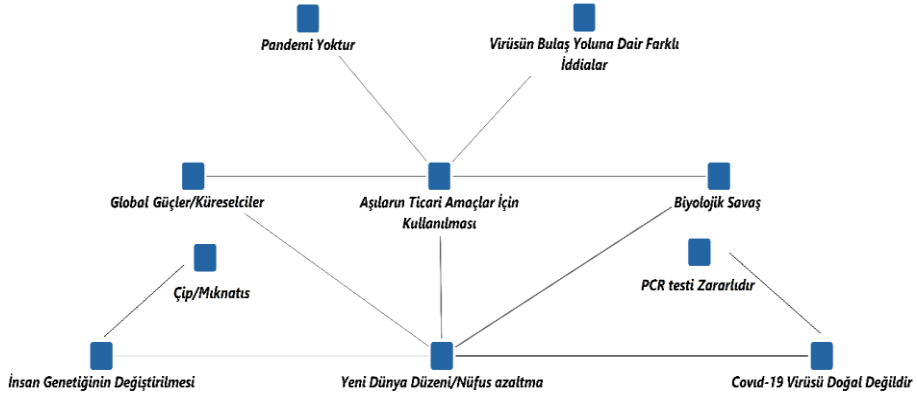
Komplo Teorileri	Tekrar Edilme Sıklığı
İlaç şirketleri COVID-19 aşılarını ticari amaçları için kullanmaktadır.	16
COVID-19 virüsü doğal değildir.	15
COVID-19 virüsü ve aşıları yeni dünya düzeni için/nüfus azaltmak için üretilmiştir.	10
COVID-19 virüsü ve aşıları global güçlerin/küreselcilerin bir komplosudur.	7
COVID-19 virüsü ve aşıları biyolojik savaş çıkarmak için üretilmiştir.	5
COVID-19 virüsünün bulaş yoluna dair farklı iddialar (Tuvalet yoluyla bulaş, Chemtrail ile bulaş)	4
Pandemi yoktur.	3
PCR testi zararlıdır.	2
COVID-19 aşıları insan genetiğini değiştirmektedir.	2
COVID-19 aşılılarıyla çip/mıknatıs takılmaktadır.	2

Görüşmeler esnasında katılımcıların belirttiği toplamda on adet komplo teorisi öne çıkmıştır. Tablo 4'te katılımcıların kendi ifadelerinden elde edilen teoriler, tekrar edilme sıklığına göre gösterilmiştir. Bu teorilerin tekrar edilme sıklığı katılımcıların üzerinde bıraktığı etkinin yoğunluğunu göstermesi

bakımından nitel yorumlamaya dahil edilmiştir. Tablo 4'teki ifadeler katılımcılar tarafından, kötücül gizli grupların zarar verme planı dahilinde açıklandıkları için kompo teorisi olarak kabul edilmiştir. Katılımcılar tarafından en çok ifade edilen teori, ilaç şirketlerinin COVID-19 aşılarının ticari ve kar amaçları için kullanıldığını düşünme olmuştur. Ardından en çok ifade edilen teoriler sırasıyla, COVID-19 virüsünün doğal bir virüs olmadığı, virüsün ve aşuların yeni dünya düzeni için/nüfus azaltmak için üretildiği, COVID-19'un ve aşuların global güçler/küreselcilerin bir komplosu olduğu, aşuların biyolojik savaş çıkarmak için üretildiği, virüsün solunum yoluyla bulaşmadığı, aslında pandeminin hiç olmadığı, PCR testinin beyne zarar vermek için kullanıldığı, aşuların insan genetiğini değiştirdiği ve aşularla çip/mıknatıs takıldığı şeklinde bulgulanmıştır.

Katılımcılar tarafından COVID-19 pandemisiyle ve aşularla ilgili bu teoriler, birbiriyle ilişkilendirilerek ifade edilmiştir. Bu durum, kompo teorilerinin bir arada kullanıldığında bütünsel bir anlatı oluşturduğunu göstermektedir. Şekil 2'de MAXQDA programının kod birlikte oluşum modeli kullanılarak bir arada kullanılan teoriler arasında çizgi çekilmiş ve konuya dair bütünsel bir kompo anlatısının oluştuğu görselleştirilmeye çalışılmıştır.

Şekil 2: Kompo anlatısı

Şekil 2'ye göre;

- Katılımcıların büyük bir çoğunluğu COVID-19 virüsünün doğal olmadığını düşünmektedir. Doğal olmadığını düşünmeleri aşıya yönelik risk algılarını da besleyen bir etmendir. Bazı katılımcılar doğal olmadığı fikrini desteklemek üzere, global güçlerin/küreselcilerin yeni dünya düzenini kurmak, nüfusları

azaltmak ve biyolojik bir savaş çıkarmak için aşıları tasarladığını ifade etmiştir.

- Bazı katılımcılar, aşılardan ilaç şirketleri tarafından ticari amaçlar için üretildiğini ve bu yüzden pandemiyi uydurulduğunu, aslında pandemiyi olmadığını düşünmektedir.
- Bazı katılımcılar yeni dünya düzenini sağlamak üzere aşılardan çip/mıknatıs takılarak insan genetiğinin değiştirileceğine inanmaktadır.
- Bazı katılımcılar ise virüsün solunum yoluyla yayılmadığını, aslında Chemtrail (uçaklar aracılığıyla havadan dağıtıldığını) ya da tuvaletten bulaştığını ama bunun saklandığı fikrini, aşılardan ticari amaçlar için kullanıldığını fikriyle desteklemiştir.

“Covid-19 virüsünün planlı bir proje virüs olduğunu düşünüyorum. Belki de nüfus patlamalarının önüne geçmek içindir ya da ilaç şirketlerinin daha çok kazanabilmesi için üretilmiş, öne sürülmüş bir virüstür.” (K12, Kadın, COVID-19 aşısı kararsızı)

“Bütün bunlar sadece ve sadece yeni dünya düzenini oluşturmak için yapılıyor benim inancıma göre. En fazla DSÖ başta olmak üzere. Dünya ve sağlık kelimeleri başında olunca insanlığın faydası için çalıştıkları bir kurum olarak görüyorlar. Ama biliyorsunuz orası bir vakıf, Bill Gates fonluyor başında da. En başta DSÖ, -politikacılar sadece bu iş için kullanılıyorlar- DSÖ ve bu dünyayı yöneten birkaç güç odağından kaynaklanıyor bu. Onların tarafından tasarlanmış bir şeydir bu. Ulus devletlerin ortadan kaldırılması için yapılan bir şey bu.” (K9, Kadın, COVID-19 aşısı karşıtı).

Bu teoriler bir anlatı seti haline gelerek kötücül bir güç ile ilişkilendirilmiştir. Katılımcılar Şekil 2’de gösterilen teorileri farklı kombinasyonlarla bir arada kullanmıştır. Teorilerin bir anlatı haline gelmesi risk algılarını güçlendirdiği ve aşısı olmama yönünde etkili olduğu bulunmuştur. Hem aşısı karşıtı hem de aşısı kararsızlığı yaşayan katılımcıların komplo teorilerine inanma eğilimi olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuç, komplo teorilerinin her iki grup için de aşısı olmamayı etkileyen önemli bir etmen olduğunu göstermektedir. Ayrıca çalışmada kadın katılımcılar erkeklere göre komplo teorilerini daha çok vurgulamıştır.

5.2.3. Kanaat Önderleri

Kompo anlatıları farklı meslek gruplarından kanaat önderi olarak kabul edilen kişilerin söylemleriyle ilişkili bulunmuştur. Tablo 5'te katılımcıların bahsettikleri kompo teorilerinin özellikle aşı karşıtı olan kanaat önderlerinden elde edildiği görselleştirilmeye çalışılmıştır. MAXQDA - kod ilişkiler tarayıcısı kullanılarak, iki tema arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılmıştır. Kompo teorilerinden bahseden katılımcıların neredeyse yarısı bu teorileri kanaat önderlerinin söylemlerinden aktarmıştır. Tablo 5'te bu iki temanın kesişimi kutucuklarla belirtilmiştir. Kutucuğun renginin kırmızı olması ve büyük olması kesişimin daha çok olduğunu ifade ederken, mavi ve küçük olması iki tema arasındaki daha az bir kesişimi sembolize etmektedir.

Tablo 5: Kompo Teorilerine İnanç ve Aşı Karşıtı Kanaat Önderlerinin İlişkisi

Kompo Teorileri	Aşı Karşıtı Kanaat Önderleri
☉ Covid-19 Virüsü Doğal Değildir	■
☉ Yeni Dünya Düzeni/Nüfus azaltma	■
☉ Global Plan/Küreselci Güçler	■
☉ Biyolojik Savaş	■
☉ Pandemi Yoktur	■
☉ Virüsün Bulaş Yoluna Dair Farklı İddialar	■
☉ PCR Testi Zararlıdır	■
☉ İnsan Genetiğinin Değiştirilmesi	■
☉ Çip/Miknatis	■

Kompo anlatıları ve aşı karşıtı kanaat önderleri birbiriyle ilişkilendirilerek ifade edilmiştir. Kanaat önderlerinin kompo teorilerinden bahsetmeleri, aşılarla yönelik risk algısını ve güvensizliği artırabileceği, ayrıca bu durumun COVID-19 aşı kararsızlığına ve karşıtlığına sebep olabileceği saptanmıştır. Kanaat önderleri söylemlerini, özellikle internet platformları üzerinden ifade etmektedir. Katılımcıların, Facebook, Youtube, Twitter ve Instagram gibi sosyal medya mecralarından kanaat önderlerini takip ettikleri görülmüştür.

“S.F., B.B., Y.D., Ü.A., C.K.'ye, doktorlara, gazetecilere bakıyorum. Youtube'da, Instagram'da takip ediyorum. Canlı yayınları oluyor öyle. (K6, Kadın, COVID-19 aşı kararsızı).

Farklı mesleklerden kanaat önderlerini takip ettiğini söyleyen K6 aynı zamanda kompo anlatılarına inandığını şu sözlerle dile getirmiştir:

“Çok fazla video izledim, çok fazla şey gördüm bunlar hakkında. İklim değişikliği vs. yeni dünya düzeni diyorlar. Neymiş bu yeni dünya düzeni? İnsanları öldürmek, az sayıda nüfusla yeni dünyayı yönetmek. Hedefleri buymuş. 8 milyar insanı aşı yoluyla alt edecekler, sağlam olanlar kalacak. Bünyesi zayıf olanlar, kalp krizinden miyokarditten ondan bundan ölecekler yani.” (K6, Kadın, COVID-19 aşı kararsızı).

“Son üç aydır birçok makale okuyorum ve farklı farklı doktordan röportajlar, Youtube’da kanallar izliyorum...COVID hakkında da bu zamana kadar araştırdığım, kanıtlanmış duydum: Wuhan’da bir laboratuvarda üretilmiş, genetiği değiştirilmiş kesinlikle doğal bir virüs değildir. (K7, Kadın, COVID-19 aşı karşıtı).

Katılımcıların bilim insanı, gazeteci ve avukat gibi profesyonel meslek gruplarından olan kanaat önderlerini takip etmeleri hem komplo anlatılarıyla karşılaşmalarına hem de aşı kararsızlığı ve aşı karşıtlığına sebep olabildiği gözlemlenmiştir.

5.2.4. Sosyal Medya

Komplo teorilerine inanan katılımcılar, bu teorilerle özellikle internet üzerinden karşılaştıklarını ifade etmiştir. MAXQDA - kod ilişkiler tarayıcısı kullanılarak Tablo 6’de teorilerin çeşitli sosyal medya mecralarıyla kesişimi gösterilmiştir. En çok kesişen kod sosyal medya, Youtube, Twitter, Instagram ve Facebook olmuştur. Buna göre sosyal medyanın komplo anlatıları ile karşılaşma mekanları olduğu düşünülmektedir.

Tablo 6: Komplo Teorilerine İnanç ve İnternet İlişkisi

Komplo Teorileri	Sosyal Medya	youtube	twitter	instagram	Facebook
• Covid-19 Virüsü Doğal Değildir					
• Yeni Dünya Düzeni/Nüfus azaltma					
• Global Plan/Küreselci Güçler					
• Biyolojik Savaş					
• Pandemi Yoktur					
• Virüsün Bulaş Yoluna Dair Farklı İddialar					
• PCR Testi Zararlıdır					
• İnsan Genetiğinin Değiştirilmesi					
• Çip/Miknats					

“Ben zaten hiç televizyon, gazete takip etmiyorum. Ben sadece sosyal medyada takip ediyorum. Sosyal medyada yelpaze daha geniş. İsteyen istediği kanalda/platformda doktor, gazeteci istediklerini konuk ediyorlar ve ben oradan takip ediyorum. Aynı zamanda bilgi kaynağı olarak kullanıyorum. Medyanın güvenilir olduğunu düşünmüyorum.” (K7, Kadın, COVID-19 aşı karşıtı)

Katılımcılar geleneksel medyaya güvenmediklerini, televizyon gibi geleneksel kitle iletişim arağlarında tek taraflı haberler yapıldığını, ayrıca haberlerde kendi düşüncelerinin (aşı karşıtlarının) hedef gösterildiğini ifade etmişlerdir. Geleneksel medyada bir temsiliyet problemi yaşamalarından dolayı, bir alternatif olarak sosyal medyaya yöneldikleri sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların sosyal medya platformlarında aşılarla ilgili bilgi edindiği, kanaat önderlerini takip ettiği ve kompla anlatılarıyla karşılaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

6. Tartışma

Katılımcıların COVID-19'a ve aşılara ilişkin çeşitli risk algılarının, aşı kararsızlığı ve aşı karşıtlığı üzerinde etkili bir sebep olduğu bulunmuştur (Tablo 2). Literatür taraması sonucu başka çalışmalarda da bir takım benzer bulguların olduğu görölmüştür. Yılmaz ve arkadaşları (2021), COVID-19 aşısını yaptırmayan katılımcıların %75,9'unun aşıların yan etkilerinden, %20,9'unun aşıların koruyucu olmadığını düşünmelerinden, %12,7'sinin de aşıları gerekli görmediklerinden dolayı COVID-19 aşısı yaptırmadıklarını ifade etmiştir. Türkiye'de yürütölen bir başka çalışmada genel nüfusu temsil eden 763 kişiye uygulanan anket sonucunda katılımcıların %43,3'ü COVID-19 aşılarının yan etkilerinden korktuğunu belirtmiştir (Yurttaş vd, 2021). İsrail'de yapılan başka bir çalışmada, COVID-19 aşı kararsızlığı yaşayanların %76'sı aşının yan etkileri olduğunu, %13'ü aşıların etkililiği ile ilgili şüphe duyduğunu, %11'i ise hastalığın hafif atlatılmasından dolayı aşıların gereksiz olduğunu düşündüğünü belirtmiştir (Dror vd., 2020). Fransa'da yapılan bir çalışmada ise, COVID-19 aşısı yaptırmayanların sebep olarak aşının çok hızlı bulunması, ciddi yan etkilerden korku, etkililiğinden şüphe duyma, kamusal otoritelere ve ilaç firmalarına güvenmeme gibi sebepler sayılmıştır (Tavolacci vd., 2021).

COVID-19 pandemisinden önce de çocukluk ağı aşıları gibi diğer aşılara yönelik benzer risk algılarını ortaya koyan çalışmalar mevcuttur. Örneğin 2019 yılında 28 Avrupa ölkesini temsil eden bir örneklem grubuyla yapılan çalışmada, çocukluk aşılarına yönelik kararsızlık yaşayan ebeveynlerin (katılımcıların yaklaşık %11'i) aşıların etkisiz olduğunu, yan etki riskleri olduğunu, aşıların iyi test edilmediğini ve yararsız olduğunu düşündükleri belirtilmiştir (Vulpe ve Rughinis, 2021). Türkiye'de yürütölen ve ebeveynlerin çocukluk ağı aşılarına

yönelik tutumlarını inceleyen nitel bir çalışmada, aşı reddinde bulunma sebepleri olarak aşuların içeriğinde zararlı maddeler olması, yan etkiler, aşuların gerekli olmadığını düşünme gibi sonuçlara ulaşılmıştır (Çapanoğlu, 2018). Türkiye’de yapılan bir diğer çalışmada ise “ebeveyn açısından aşı reddinin en sık sebebi aşulara güven duymamaları/yan etkileri hakkında endişe sahibi olmaları %96,7 (n=59) olarak” belirlenmiştir” (Hasar vd., 2021).

Aşı kararsızlığının ve aşı karşıtlığının hangi aşulara yönelik olduğunun ortaya konulması önemli bir konudur. Literatürde aşulara yönelik risk algılarının tüm aşulara yönelik olabildiği gibi bazı aşı türlerine özel de olabileceği belirtilmektedir. Bu çalışmada COVID-19 aşı kararsızlığı yaşayanların diğer aşuları kabul ederken, COVID-19 aşularına karşıt olan katılımcıların diğer aşulara da karşıt olduğu saptanmıştır (Tablo 3). Güncel bir çalışma, önceki aşular ile COVID-19 aşularına duyulan endişeler arasında farklı temalar olabileceği gibi ortak temaların da olabileceğine dikkat çekmektedir (Dubé vd., 2021). Elde edilen bulgular ışığında, çalışmaya katılan COVID-19 aşı karşıtı katılımcıların diğer aşulara da karşıt olması, aşulara yönelik geçmişten gelen bir risk algısı taşıyabilecekleri ve bu kişilerde güvensizliğin süreklilik gösteren bir olgu olabileceği düşünülmektedir. Sonuç olarak aşulara yönelik çeşitli risk algılarının olması güvensizliğe ve aşı olmama yönünde bir etkiye neden olmaktadır. Bu risk algılarının oluşmasında da komplo teorilerinin önemli bir etkisi olduğu saptanmıştır. Aşuları riskli bulmanın ve aşulara dair otoritelerden yapılan açıklamalara güvensizliğin, komplo teorilerinin sunduğu bilgilere güven duymakla ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

Komplo teorileri, aşulara ve pandemiye dair bir bilgi sunma işlevine sahiptir. Bilimsel bilgidен elbette ki farklı olsa da komplo teorileri de bir bilgi formudur. Çalışmada katılımcıların kendi ifadelerinden elde edilen 10 adet komplo teorisi belirlenmiştir. Katılımcıların, güçlü bir grubun pandemi ve aşularla ilgili gizli ve kötü amaçlar taşıdığı bilgisini ortaya koyduklarına inanmaları, bu ifadelerin komplo teorisi olarak analiz edilmesindeki temel kıstası oluşturmaktadır. Çalışmada elde edilen bulgulara paralel olarak literatürde benzer sonuçlarla karşılaşılmıştır. Bir çalışmada (Ullah vd., 2021), katılımcıların COVID-19 pandemisine inanmadıkları, virüsün Bill Gates tarafından planlanan bir proje olduğunu düşündükleri, ilaç şirketlerinin para kazanmaları için planlanan bir “plandemi” olduğunu düşündükleri, biyolojik bir savaş için virüsün üretildiğini düşündükleri görülmüştür. İspanya, İtalya, Birleşik Krallık, Fransa ve Almanya’da yapılan bir başka araştırma ise COVID-19’a 5G cep telefonu teknolojisinin neden olduğu, virüsün insan üretimi olduğu, aşuların zararlı/öldürücü olduğu, Bill Gates’in aşulara önceden sahip olduğu gibi anlatıların farklı ülkelerde ortak olduğunu raporlaştırmıştır (AFP vd., 2020). Çalışmanın bulgularını bu yönde destekleyen başka bir çalışmaya göre ise, aşı olmayan katılımcıların %47,7’si

COVID-19'un laboratuvarında üretildiğini, %45,9'u ise virüsün biyolojik bir silah olduğunu düşünmektedir (Yılmaz vd., 2021). Bu çalışmadaki ve literatürdeki diğer bulgular bir arada incelendiğinde, komple teorilerinin bireylerin risk algılarını beslediği ve aşı olmama yönünde etkili bir etmen olduğu görülmektedir.

Çalışmada kadın katılımcıların erkeklere göre komple teorilerini vurgulama sıklığı daha fazladır. Bu durum, komple teorilerinin, kadın katılımcıların aşı olmama eğilimi üzerinde daha etkili olabileceği yönünde yorumlanmıştır. Sayın ve Bozkurt'un çalışmasında da (2021), kadınların virüse ve aşılara yönelik komple teorilerine daha çok inanma eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir. Ev içi sağlık bakımının geleneksel kadınlık ve annelik rollerine atfedilmesi, özellikle çocukluk aşıları konusunda kadınların daha çok araştırma yapması, komple teorileriyle daha sık karşılaşmasına ve onlardan daha çok etkilenmesine sebep olabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Literatürde pek çok çalışmada bir komple teorisine inananların diğerlerine de inanmaya eğilimli olduğundan bahsedilmektedir (Monaci, 2021; Sayın ve Bozkurt, 2021). Bu çalışmada da katılımcıların ifadelerinden elde edilen 10 farklı komple teorisinin, çeşitli bağlamlarda i içe ve birbirine eklenerek bütünsel bir komple anlatısı ortaya koyduğu saptanmıştır (şekil 2). Çalışmanın bulgularına göre, komple anlatılarının mantıksız inançlar olmasından öte aslında bireye birtakım imkanlar sunduğu gözlemlenmiştir. Bireyler komple anlatılarını kabul ederek, küresel bir kötücül plana karşı çıktıklarını, anayasal haklarını vurgulayarak bedensel bütünlüklerini savunduklarını düşünmektedir. Böyle düşünmeleri komple anlatıları aracılığıyla bir güç ilişkisine dahil olmalarına da imkân vermektedir. şöyle ki politize ya da apolitize olarak tam da bedensel hakları üzerinden sosyal gerçeklikteki güç ilişkilerine dahil olduklarını ve aşıları bir mücadele alanı haline getirdiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Katılımcıların çoğunluğunun kendisini apolitik olarak ifade etmesi ile komple teorilerine inanmaları arasında bir ilişki olduğu düşünölmektedir. Çünkü komple anlatılarındaki kötücül ve soyut güç-iktidar anlayışının güvensizliğe ve apolitikleşmeye sebep olabileceği düşünölmektedir. Güç-iktidar, bilim, geleneksel medya gibi toplumsal yapıların pandemi ve aşıyla ilgili yaptıkları açıklamaları güvensiz bulmalarının da komple teorilerine inancı arttırabileceği ve aşı olmama yönünde etkili olabileceği düşünölmektedir. Aşı reddini inceleyen bir çalışmada (Kata, 2010), katılımcıların bilimsel ve politik otoritelerin meşruiyetini problemleştirdikleri ve bunun aşı reddine sebep olabileceği ifade edilmiştir. COVID-19 aşılarına yaklaşımı inceleyen başka bir çalışmada da (Fernandez, 2021), aşı kararsızlığı yaşayanların hükümetten ve geleneksel medya araçlarından yapılan haberlere daha az güvendiği belirtilmiştir.

Katılımcıların komplo teorilerini sıklıkla kanaat önderlerinin söylemlerinden ve sosyal medya platformlarından elde ettiği görülmüştür. Farklı profesyonel meslek gruplarından olan kanaat önderleri, komplo teorilerinin bir anlatıcısı konumundadır. Kanaat önderleri, alternatif bir gerçeklik sunmaktadır. Özellikle kitleleri mobilize edebildikleri ve onların aşu konusunda karar vermelerinde etkili oldukları görülür. Bazı katılımcılar sosyal medyada ve aşu karşıtı mitinglerde kanaat önderlerini takip ettiklerinden bahsetmiştir. Kanaat önderleri katılımcıların bahsettikleri komplo anlatılarını dolaşıma sokarak kitleleri mobilize etmektedir. Türkiye’de pandemiyle ilgili yasal süreci ve aşuları protesto etmek için farklı şehirlerde aşu karşıtı mitingler düzenlenmesi konuya iyi bir örnek olacaktır. Mitinglerin sosyal medyadan duyurularak bir örgütlenme ortaya koydukları görülmektedir. Bazı katılımcılar anlatımlarında, kanaat önderlerinin mitinglerde konuşmacı olarak bulunduğu ve komplo anlatılarını söylemlerine dahil ettiğinden bahsetmiştir. Bu durum komplo teorilerinin aşu karşıtlığını sosyal bir harekete dönüştürme veya sosyal bir hareketi güçlendirme potansiyeli olduğuna işaret etmektedir.

Sosyal medya, kanaat önderlerinin söylemlerini ve komplo teorilerinin yayılmasında etkili olan bir diğer tema olarak belirlenmiştir. Farklı anlatı setleri olarak bu teorilerin, sosyal medyada metinler ve videolar ile yayılması söz konusudur. Dünya Sağlık Örgütü tarafından tanımlanan (DSÖ, 2020) ve literatürde kullanımı yaygınlaşan “COVID-19’a yönelik yanıltıcı bilgilerin aşuı derecede yaygınlaşması anlamına gelen infodemi kavramı tam da burada karşımıza çıkmaktadır. Infodemi kavramı İngilizce “information” ve “pandemic” sözcüklerinin bir araya gelmesiyle türetilmiş bir ifadedir. Özellikle sosyal medyada yayılan infodemi sonucu, aşularla ilgili bilgi yükünün de arttığı görülmektedir. Önemli bir çalışmada, sosyal medya infodemisinin aşular, kurumlar ve bilimsel bulguların güvenilirliği üzerinde olumsuz etki bıraktığına dikkat çekilmiştir (Gerts vd., 2021). Wilson ve Wiysonge (2020) ise benzer bir biçimde online platformlardaki bilgi yoğunluğu sonucu COVID-19 aşuı kararsızlığının ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir. Literatür incelendiğinde birçok çalışmada, pandemi sürecinde sosyal medyada aşuıyla ve pandemiyle ilgili komplo teorilerinin bir infodemi yarattığına dikkat çekilmiş ve bu sebeple aşuıya yönelik olumsuz tutumların ortaya çıkmasında önemli bir belirleyici olduğu ifade edilmiştir (Akyüz, 2021; Tavolacci vd., 2021). Bir çalışmada COVID-19 aşuılarıyla ilgili infodeminin, bilimsel ve tıbbi otoritelere güvensizliğe yol açtığı belirtilmiştir (Vulpe ve Rughiniş, 2021). Başka bir çalışmada bu konu post-truth (hakikat ötesi) çağı perspektifinden incelenmiş, sosyal medyanın “farklı hakikatlerin oluşmasına dolayısıyla hakikatin önemsizleşmesine” neden olduğunu ifade edilmiştir (Madsar, 2021: 51).

Geleneksel medyaya güvensizlik sonucu sosyal medya kullanımının bir alternatif olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Sosyal medya, özellikle aşı kararsızlığı ve karşıtlığı yaşayan insanlar için bir bilgi kaynağı olarak işlev gördüğü gibi, kompo anlatıları ve aşı karşıtı kanaat önderleriyle de bir karşılaşma alanıdır. Kullanıcılarına oksesli ve kendilerini temsil edebildiklerini düşündüğü bir ortam yaratmaktadır. Böylece benzer düşüncede olan kişilerin etkileşime girdiği, hatta bu etkileşimin mitingler ve protesto eylemleriyle reel bir mücadele alanı oluşturduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Sonuç

COVID-19 aşı kararsızlığı ve karşıtlığı büyük ölçüde aşılara dair kişisel risk algıları ve güvensizlikten kaynaklanmaktadır. Kişilerin aşılara yönelik risk algılarının kompo anlatılarıyla yakından ilişkili olduğu grlmştr. Katılımcılar kompo anlatılarına internet üzerinden ve oralardaki aşı karşıtı kanaat önderlerinin paylaşımlarından ulaşmaktadır. Kompo anlatılarının bir yandan infodemi oluşturmasıyla birlikte yalnızca negatif anlamlara da indirgenemeyeceği dşnlmektedir. Bireylere sosyal gerçekliği anlama ve bu gerçekliğe göre kendi öznelliklerini inşa etme işlevi sağladığı dşnlmektedir. Katılımcılar kompo anlatılarından bahsederken, aşı karşıtı kanaat önderlerinden bahsetmişlerdir. Kanaat önderlerinin anlatıcı rolünde oldukları bu anlatıların, internet ve sosyal medyada dolaşımda olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla aşı kararsızlığı ve karşıtlığının ortaya çıkmasında kompo anlatıları, kanaat önderleri ve internet üçlü bir mekanizma olarak etki etmektedir.

Ayrıca katılımcılar bilim, geleneksel medya ve iktidar gibi toplumsal yapıların meşruiyetini sorgulamışlardır. Bu yapıların pandemi ile ortaya çıkan kriz ortamına cevap veremediklerini düşündükleri için l mekanizma, işlevsel ve alternatif bir gerçeklik üretmelerine yardımcı olmaktadır. Katılımcılar bilim, iktidar ve medya otoritelerinin dışlayıcı ve kutuplaştırıcı olduğunu, tek bir söyleme bağlı kaldıklarını, farklı görüşleri kabul etmediklerini problematik hale getirmiştir. Bunu yaparken özellikle bir temsiliyet problemi ortaya atıkları gözlemlenmiştir. Bu tek taraflılığa karşın sosyal medyanın imkân verdiği oksesli -ama infodemiye de açık- ortama yöneldikleri tespit edilmiştir.

Katılımcıların aşılara yönelik risk algısının yüksek olması ve toplumsal yapılara güvensizlikleri geç modernite ya da postmodern kuramlar ile açıklanabilir. Adına ister geç modernite ister post modernite diyelim modernitede yeni bir döneme girildiğini söylemek kuvvetle muhtemeldir. Özellikle 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren modernite eleştirisi ve onun kurumlarına olan eleştiriler ön plana çıkmıştır. Postmodernizm bu eleştirel yaklaşımlardan bir tanesi olarak

bilimin ve uzmanlıkların meşruiyetini sorgulamış ve buna karşın kişisel hikayeleri, duyguları ve çok sesliliği öne çıkarmıştır.

COVID-19 aşısı kararsızlığı yaşayan veya aşısı karşıtı olan bireylerin geç modern-postmodern düşünme biçimlerine paralel olarak eleştirel düşünme eğilimi içerisinde oldukları düşünülmektedir. Bununla ilişkili olarak, katılımcıların büyük bir çoğunluğu politik görüşlerini apolitik olarak ifade etmişlerdir. Moderniteye eleştirel ve güvensiz olmanın bir sonucu olarak bilime güvensizlik ve siyasi ilgisizlik ortaya çıkabilmektedir. Katılımcıların büyük bir kısmı COVID-19 aşısının bireysel bir tercihe bırakılması gerektiğini ifade etmiştir. Günümüz toplumlarında, otoritelerin ortak iyiye ve ortak normlara uyumun zayıflaması söz konusudur. Bu durum neoliberalizm ile ilişkili olarak günümüz toplumlarında, kişisel hak ve özgürlükler ile bireysel sorumluluk ve bireysel kararların öne çıktığını göstermektedir. Özellikle sosyal medyada komplo anlatılarını benimseyen katılımcıların, alternatif bir sosyal gerçeklik içinde bireysel bir özne olarak kendilerini inşa ettikleri düşünülmektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada, aşısı kararsızlığı ve aşısı karşıtlığının bireyin toplumsal süreçleri anlama ve yorumlama tarzıyla ilişkili olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Bireysel bir karar gibi duran aşısı yaklaşımının arkasında komplo teorileri, kanaat önderleri, sosyal medya etkisi gibi birçok farklı etmenin olabileceği, olgunun ancak çok nedenli bir bakış açısıyla sorgulanabileceği çalışma sonucunda elde edilen en anlamlı sonuç olmuştur.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Etik Kurul Onayı: Çalışma, İzmir Demokrasi Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 06.08.2021 tarihli ve 2021/08-04 sayılı etik kurul onayı ile yapılmıştır.

Ek Beyan: Çalışmaya 1. yazar %60, 2. yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.

Kaynakça

AFP, CORRECTIV, Pagella Politica/Facta, Maldita.es, Full Fact. (2020). "Infodemic Covid-19 in Europe: A Visual Analysis of Disinformation", <https://covidinfodemicseurope.com/> (Erişim Tarihi:04.12.2021)

Aker, A. (2018). "Aşısı Karşıtlığı", *Toplum ve Hekim*, 33(3), 175–186.

Akyüz, S. S. (2021). "Aşısı Karşıtlığı ve Şeffaflık Algısında İletişim Pratikleri ve Siyasal Aidiyetlerin Rolü", *Electronic Journal Of New Media*, 5(2), 172–185.

Arıcan, I. (2018). "Sık Rastlanan Aşısı Karşıtı İddialara Yanıtlar", *Toplum ve Hekim*, 33(3), 195–206.

- Arslan, H. (2015). *Epistemik Cemaat*. (4.Baskı). Paradigma Yayınları.
- Azap, A. (2018). "Aşı Karşıtlığının Toplumsal Sonuçları", *Toplum ve Hekim*, 33(3), 217-219.
- Barkun, M. (2003). *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*, Berkeley: University of California Press.
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. K. Özdoğan, B. Doğan, (Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Berger, P., Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. V.S. Öğütle, (Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Buhari, Ö. K. (2021). *Epistemoloji, Bilgi Sosyolojisi, Psikoloji ve Siyaset Bilimi Bağlamında Komple Teorileri*, İstanbul: İnsan Yayınları
- Çapanoğlu, E. (2018). Sağlık Çalışanı ve Ebeveyn Perspektifinden Çocukluk Çağı Aşılarının Reddi Niteliksel Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Acıbadem Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=vbVkJX1KChYWNEI1rMuLZuVrmCtehyTrli7HpKXHTMURlyisI6wTonOghI6D60Qr>
- Denney, D. (2005). *Risk and Society*. London: SAGE Publications.
- DSÖ. (2014). https://www.who.int/immunization/sage/meetings/2014/october/1_Report_WORKING_GROUP_vaccine_hesitancy_final.pdf (Erişim Tarihi:15.12.2021)
- DSÖ. (2019). <https://www.who.int/news-room/spotlight/ten-threats-to-global-health-in-2019> (Erişim Tarihi:15.12.2021)
- DSÖ. (2020). "Coronavirus Disease (COVID-19) Situation Report – 163" <https://apps.who.int/iris/handle/10665/332971> (Erişim Tarihi:25.01.2022)
- DSÖ. (2022). <https://covid19.who.int/> (Erişim Tarihi: 10.04.2022)
- Dubé, E., Vivion, M. & Macdonald, N. E. (2014). "Vaccine Hesitancy, Vaccine Refusal and The Anti-Vaccine Movement:Influence, Impact and Implications", *Expert Review Of Vaccines*, 14(1), 99–117.
- Dubé, E., Ward, J. K., Verger, P. & Macdonald, N. E. (2021). "Vaccine Hesitancy, Acceptance, and Anti-Vaccination:Trends and Future Prospects for Public Health", *Annual Review Of Public Health*, 42(1), 175–191.
- Dror, A. A., Eisenbach, N., Taiber, S., Morozov, N. G., Mizrahi, M., Zigran, A., Srouji, S. & Sela, E. (2020). "Vaccine Hesitancy:The Next Challenge in the Fight Against COVID-19", *European Journal Of Epidemiology*, 35(8), 775–779.
- Fernandez-Penny, F. E., Jolkovsky, E. L., Shofer, F. S., Hemmert, K. C., Valiuddin, H., Uspal, J. E., Sands, N. A. & Abella, B. S. (2021). "COVID-19 Vaccine Hesitancy among Patients in Two Urban Emergency Departments", *Academic Emergency Medicine*, 28(10), 1100–1107.
- Furedi, F. (2017). *Korku Kültürü*. Ayrıntı Yayınları.
- Gerts, D., Shelley, C. D., Parikh, N., Pitts, T., Watson Ross, C., Fairchild, G., Vaquera Chavez, N. Y. & Daughton, A. R. (2021). "Thought I'd Share First" and Other Conspiracy

Theory Tweets from the COVID-19 Infodemic: Exploratory Study”, *JMIR Public Health And Surveillance*, 7(4).

Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*. E. Kuşdil (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*. O. Akınhay (Çev.). İstanbul: Alfa.

Grasso, M., Klicperová-Baker, M., Koos, S., Kosyakova, Y., Petrillo, A. & Vlase, I. (2021). “The Impact of the Coronavirus Crisis on European Societies. What Have We Learnt and Where Do We Go From Here? – Introduction To The COVID Volume”, *European Societies*, 23(Sup1), S2–S32.

Hasar, M., Özer, Z. Y. & Bozdemir, N. (2021). “Aşı Reddi Nedenleri ve Aşılar Hakkındaki Görüşler”, *Cukurova Medical Journal*, 46(1), 166–176.

Holeva, V., Parlapani, E., Nikopoulou, V. A., Nouskas, I., & Diakogiannis, I. (2021). “COVID-19 Vaccine Hesitancy in a Sample of Greek Adults”, *Psychology, Health & Medicine*, 1-7.

İkişik, H. (2018). “Ebeveynlerin Aşı Kararı”, *Toplum ve Hekim*, 33(3), 207–212.

Kata, A. (2010). “A Postmodern Pandora’s Box: Anti-Vaccination Misinformation on the Internet”, *Vaccine*, 28(7), 1709–1716.

Karakaya, I. (2018). “Otizm ve Aşılar Arasında Bir İlişki Var Mı?”, *Toplum ve Hekim*, 33(3), 213-216.

Karaosmanoğlu, K. (2019). *Komple Teorileri: Disiplinlerarası Bir Giriş*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Kürtüncü, M., Alkan, I., Bahadır, Ö., Arslan, N. (2017). “Zonguldak’ın Kırsal Bir Bölgesinde Yaşayan Çocukların Aşılama Durumu Hakkında Annelerin Bilgi Düzeyleri”, *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 7(1), 8-17.

Lazarus, J.V., Ratzan, S.C., Palayew, A., Gostin, L.O., Larson, H.J., Rabin, K., Kimbal, I S., El-Mohandes, A. A. (2021). “Global Survey of Potential Acceptance of a COVID-19 Vaccine”, *Nat Med.* (2):225-228

Luhmann, N. (2017). *Trust and Power*. Cambridge: Polity Press.

Madsar, S. (2021). “Sosyal Medya ve Post-Truth İlişkisi: Covid-19 Aşı Haberleri Üzerine Bir İnceleme”, *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 7, 48–63.

Monaci, S. (2021). “The Pandemic of Conspiracies in the COVID-19 Age: How Twitter Reinforces Online Infodemic”, *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 11(4), E202120.

Nefes, T.S. (2021). “Dünyada ve Türkiye’de Komple Teorilerini Anlamak”, *Cogito*, 103, 15-24.

Sağlam, E. (2021). “Komple Teorilerini Ciddiye Almak”, *Cogito*, 103, 105-118

Sayın, O., & Bozkurt, V. (2021). “Sociology of Coronavirus Conspiracies in Turkey: Who Believes and Why?” In V. Bozkurt, G. Dawes, H. Gulerce, & P. Westenbroek (Eds), *The societal impacts of COVID-19: A transnational perspective* (pp. 79-91). İstanbul, Turkey: İstanbul University Press.

- Smith, T. C. (2017). "Vaccine Rejection and Hesitancy: A Review and Call To Action", *Open Forum Infectious Diseases*, 4(3).
- Swami, V., Voracek, M., Stieger, S., Tran, U. S., & Furnham, A. (2014). "Analytic Thinking Reduces Belief in Conspiracy Theories", *Cognition*, 133(3), 572–585.
- Tavolacci, M. P., Dechelotte, P. & Ladner, J. (2021). "COVID-19 Vaccine Acceptance, Hesitancy, and Resistancy Among University Students in France", *Vaccines*, 9(6), 654–666.
- TDK, (2022). <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi:04.12.2021)
- Turner, B. S. (2006). *The Cambridge Dictionary of Sociology*. Cambridge University Press.
- Ullah, I., Khan, K. S., Tahir, M. J., Ahmed, A., & Harapan, H. (2021). "Myths And Conspiracy Theories on Vaccines and COVID-19: Potential Effect on Global Vaccine Refusals", *Vacunas*, 22(2), 93-97.
- Üzüm, Ö., Eliaçık, K., Hortu, Örsdemir, H., Karadağ Öncel, E. (2019). "Ebeveynlerin Aşı Yaklaşımlarını Etkileyen Faktörler: Bir Eğitim Araştırma Hastanesine İlişkin Değerlendirme", *J Pediatr Inf*, 13(3):144-149.
- Vulpe, S. N. & Rughiniş, C. (2021). "Social Amplification of Risk and "Probable Vaccine Damage": A Typology of Vaccination Beliefs in 28 European Countries", *Vaccine*, 39(10), 1508–1515.
- Wilson, S. L. & Wiysonge, C. (2020). "Social Media and Vaccine Hesitancy", *BMJ Global Health*, 5(10).
- Wolfe, R. M. & Sharp, L. K. (2002). "Anti-Vaccinationists Past and Present", *BMJ*, 325(7361), 430–432.
- Yılmaz, H. İ., Turęut, B., Çıtlak, G., Mert, O., Paralı, B., Engin, M., Aktaş, A. & Alimoğlu, O. (2021). "Türkiye'de İnsanların COVID-19 Aşısına Bakışı", *Dicle Tıp Dergisi*, 48(3), 583–594.
- Yurttaş, B., Poyraz, B. C., Sut, N., Ozdede, A., Oztas, M., Uğurlu, S., Tabak, F., Hamuryudan, V. & Seyahi, E. (2021). "Willingness To Get the COVID-19 Vaccine Among Patients With Rheumatic Diseases, Healthcare Workers and General Population in Turkey: A Web-Based Survey", *Rheumatology International*, 41(6), 1105–1114.